

SUMMARY

J. Kosenko. System of historical concepts in the course of history of special schools.

The article studies the problem of concepts of the course in the history of special schools, analyzed researches of the scientists of common and special education, defines the term «concept», studies the classification of historical concepts, used in mass and special schools, are given specific examples, disclosed hierarchy of historical concepts on which is built the system of concepts and describes the relationships between elements of conceptual systems of the course in the history of Ukraine for mentally retarded children.

Key words: historical concept, definition, classification, system of concepts, mentally retarded children.

УДК 378.1.:004

О. Б. Кривонос

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ В УМОВАХ ЕВРИСТИЧНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглядаються теоретико-методологічні основи евристичного навчання: його сутність, науково-педагогічна концепція та дидактичні можливості в активізації пізнавальної діяльності учнів. Представлено характеристику евристичних методів навчання, зокрема методів «вживання», «вигадування», «якби», «гіперболізації», «аглютинації», «інверсії», «синектики». Висвітлено роль евристичних методів навчання, зокрема, евристичних запитань у формуванні вміння учнів здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати й оцінювати її, самостійно застосовувати способи пізнавальної та творчої діяльності. Розглянуто сутність евристичної (сократівської) бесіди як одного з провідних чинників активізації пізнавальної діяльності учнів.

Ключові слова: творчість, творча діяльність, евристичне навчання, дидактична евристика, евристичні методи навчання, евристичні запитання, евристична бесіда, активізація пізнавальної діяльності учнів.

Постановка проблеми. Розвиток освіти незалежної України в умовах поширення й поглиблення процесів глобалізації та інтеграції вимагає уважного ставлення й використання інноваційного досвіду освіти і виховання. Самоствердження українців у європейській спільноті передбачає виховання творчої, мислячої людини, яка здатна креативно мислити у відкритих ситуаціях. Провідна роль у реалізації цих завдань належить освіті.

У Державному стандарті базової і повної середньої освіти особлива увага приділяється практичній і творчій складовим навчальної діяльності. «У державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зростає роль уміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності» [2, 76].

Згідно з гуманістичною парадигмою, що склалася на сьогодні, провідними засадами освіти є принципи евристичності та суб'єктності. Вони, у свою чергу, вимагають, щоб творчість стала невід'ємною частиною навчання, його сутністю та змістом. Це насамперед пов'язано з тим, що оволодіння новими знаннями й уміннями в сучасних умовах глобальної інформатизації й гуманітаризації по суті має такі ж етапи, як і творчий процес [5].

Аналіз актуальних досліджень. Нагальність роботи підтверджується наявністю наукових дискусій навколо питання щодо застосування евристичних методів у загальноосвітніх школах та активізації пізнавальної діяльності учнів.

Питання евристичного навчання розглянуто у працях В. Андрєєва, П. Каптерева, Ю. Кулюткіна, М. Лазарева, В. Лозової, А. Хуторського та ін.

У наукових роботах провідні вчені засвідчують, що творчість – найбільш складне, але найменш досліджене психічне явище. Потреба в осмисленні природи творчої активності виникла в результаті необхідності впливу на творчу діяльність з метою підвищення її ефективності.

Творча діяльність особистості спрямована на створення якісно нових, невідомих раніше матеріальних і духовних цінностей. Мотивація до творчості ґрунтується на осмисленій потребі працювати та творити новий продукт. На відміну від рутинної роботи, вона є живою потребою людини і відновлює її сили, здатність до праці. У цьому й полягає феномен творчості.

На думку дослідника О. Скафа, залучення учнів до творчої діяльності можливо здійснити тільки завдяки включенню до змісту освіти різних евристичних і створення спеціальних умов для розвитку творчості учнів. Проведений зазначений автором аналіз психолого-педагогічних досліджень підтверджує, що в основі евристичного підходу лежить психологія творчого мислення, процедура пошуку нового, намагання формалізації творчої діяльності. Навчально-пізнавальна евристична діяльність учнів спрямована на їх інтелектуальний розвиток, на самостійне творче здобування, перетворення й використання знань, навичок та умінь особистості, яка може адаптуватись у сучасному інформаційному просторі, що швидко змінюється [6, 7].

В. Введенський, досліджуючи формування евристичної діяльності старшокласників у процесі навчання, довів, що евристична діяльність учнів ефективна для розвитку таких творчих здібностей: до переносу знань, умінь, способів діяльності в нову ситуацію; до подолання інерції мислення; до фантазії, критичності мислення, здібності до оцінюючих суджень; до допитливості; творчого інтересу; до генерації ідеї; висунення гіпотез [1, 13].

Науковці зазначають, що пріоритет особистісно-творчого розвитку учня, проголошений на державному рівні, необхідність підготовки учня до сучасного гіперінформаційного світу не реалізуються в повній мірі. Дисбаланс між потребами учня в самореалізації та умовами навчання у школі є однією з найбільших проблем сучасної освіти. Її вирішення полягає у знаходженні педагогічних підстав, умов і технологій, за яких можливе поєднання індивідуально-творчої самореалізації учнів з одночасним оволодінням культурно-історичною спадщиною людства, в тому числі й освітніми стандартами.

Проведений аналіз науково-методичної літератури з питань евристичного навчання засвідчує, що його дидактичні можливості є широкими і можуть забезпечити належний рівень підготовки учнів, оскільки в евристичному навчанні реалізується стабільність і глибока довіра до творчого потенціалу кожного учня. Таким чином його пізнавально-творча (пошукова, дослідницька, конструктивна) діяльність виводиться на перше місце у системі навчання.

Проте недостатня увага дослідників, на нашу думку, приділяється саме активізації пізнавальної діяльності учнів в умовах евристичного навчання.

Мета статті – проаналізувати досвід в активізації пізнавальної діяльності учнів в умовах евристичного навчання.

Виклад основного матеріалу. Сучасний гіперінформативний та швидкоплинний час вимагає активної, творчої, діяльної людини, яка здатна акумулювати, творчо обробляти вже наявну інформацію та поповнювати скарбницю знань, примножуючи досвід поколінь. Провідна роль у реалізації цих завдань належить освіті.

Школа повинна підготувати учня до самостійного дорослого життя, забезпечити знаннями й уміннями, які необхідні людині для нормального функціонування в умовах конкурентної боротьби та реалізації потенційних можливостей особистості. Усе це добре znana теорія, але практика дає інші результати – більшість випускників не здатні самостійно творчо мислити та губляться в сучасному світі, не реалізуючи себе. Саме тому найважливішим завданням реформування освіти залишається пошук найбільш ефективного способу навчання. Певним виходом з даної ситуації, на думку вчених, є запровадження евристичного навчання в умовах сучасної школи.

Слово «евристика» в перекладі з грецької мови означає відкриття. Отже, евристика – це наука про відкриття нового, раніше невідомого.

«Батьком» евристичного навчання вважають Сократа, який разом з співрозмовником шляхом особливих запитань і міркувань приходили до

народження знань. У сучасній педагогіці під евристикою розуміють: здогадки, що базовані на загальному досвіді вирішування задач; прийом чи сукупність логічних прийомів для вирішення задач, виконання теоретичних досліджень, моделювання; метод спроб і помилок; діяльність, яка характеризує процес продуктивного творчого мислення, натхненного дослідженнями; метод навчання, наприклад дискусії; наукову галузь, яка вивчає специфіку творчої діяльності; науку про творчість.

Зважаючи на предмет нашого дослідження, необхідно базуватися на визначенні евристики як направленості діяльності, яка орієнтована на створення особистістю суб'єктивного або об'єктивного нового значущого продукту, який стимулює і активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів.

Ще Я. Коменський закликав учителів навчати своїх учнів так, щоб вони досліджували і пізнавали самі предмети, а не запам'ятовували тільки спостереження і пояснення. Таким чином, ще здавна навчання учнів спрямовувалося на їх творчу самореалізацію, розвиток їх креативного потенціалу, створення власного освітнього продукту.

Евристичне навчання – оригінальна науково-педагогічна концепція, яка пропонує учням самостійно «відкривати знання», порівнюючи їх із культурно-історичними аналогами, вибудовуючи при цьому індивідуальну траєкторію власної освіти.

Основна ідея евристичного навчання – це стабільна й глибока довіра до творчого потенціалу кожного учня, обумовлена цим поставка його пізнавально-творчої (пошукової, дослідницької, проектної, художньої, конструкторської) діяльності на перше місце в усій системі навчання [3, 175]. Ця інноваційна освітня технологія передбачає, насамперед, уміння учнів виявляти проблему, визначати мету, завдання і безпосередньо знаходити свої варіанти її розв'язання. В умовах евристичного навчання учні самостійно справляються з поставленими завданнями та проявляють творчі вміння.

Основний критерій оцінки в умовах евристичного навчання – особистісне зростання учня, порівняння його із самим собою за певний період навчання.

Межі застосування дидактичної евристики визначаються конкретним учителем, батьком або школою, котрі вибирають орієнтацію на розвиток обдарованості учнів і продуктивний тип освіти. Самі учні, як правило, із задоволенням сприймають можливість творчого самовираження, досягаючи та перекиваючи при цьому загальноприйняті освітні нормативи.

Евристичні форми заняття включають відповідні методи навчання. Сутність евристичних методів навчання полягає у взаємодії викладача й учнів на основі створення інформаційно-пізнавальної суперечності між теоретично можливим способом вирішення проблеми і неможливістю застосувати його практично. Евристичні методи використовують також з метою організації самостійної роботи учнів щодо засвоєння частини програми за допомогою проблемно-пізнавальних завдань.

Викладач, визначивши обсяг, рівень складності навчального матеріалу, подає його у формі евристичної бесіди, дискусії чи дидактичної гри, поєднуючи часткове пояснення нового матеріалу з постановкою проблемних питань, пізнавальних завдань чи експерименту. Це спонукає учнів до самостійної пошукової діяльності, оволодіння прийомами активного мовленнєвого спілкування, постановки й вирішення навчальних проблем. Розглянемо особливості деяких евристичних методів навчання.

Метод «вживання». За допомогою чуттєво-образних і уявних представлень учень намагається «перенестися» в об'єкт, що вивчається, відчувати і пізнати його зсередини. Уживатися в суть свічки, дерева, каменю, кішки, хмари і інших освітніх об'єктів допомагає застосування словесних приписів типу: «Уявіть собі, що ви та рослина, яка стоїть перед вами, ваша голова – це квітка, тулуб – стебло, руки – листя, ноги – корені». За умови правильного застосування методу учень намагатиметься «побачити» відповідь чи принаймні задати собі запитання.

Метод «вигадування». Створення нового, не відомого раніше продукту в результаті певних розумових дій. Дітьми використовується заміщення якостей одного об'єкту якостями іншого з метою створення нового об'єкту; відшукування властивостей об'єкту в іншому середовищі; зміна елементу об'єкту, що вивчається, і опис властивостей нового, зміненого. Наприклад: «Придумайте незвичайні назви своїм творам, віршам, оповіданням, малюнкам»; «Уявіть, що колобок потрапив до річки, як він буде там поводитися»; «Які будуть властивості трикутника, якщо його кути будуть не гострі або тупі, а закруглені?».

Метод «Якби». Учням пропонується скласти твір або намалювати картину про те, що станеться, якщо у світі що-небудь зміниться. Виконання учнями подібних завдань не лише розвиває їх, а й змушує заглибитись у предмет, що вивчається.

Метод «гіперболізації» передбачає збільшення або зменшення об'єкту пізнання, його окремих частини або якості. Тобто, придумується щонайдовше слово, щонайменше число; зображаються інопланетяни з великими головами або малими ногами.

Метод «аглотинації». Учням пропонується з'єднати непок'єднані в реальності якості, властивості, частини об'єктів і зобразити їх, наприклад, гарячий сніг, вершину прірви, об'єм порожнечі, солодку сіль, чорне світло, силу слабкості, літаючого ведмедя, дерево, що вилітає з труби, а потім описати їх, аналізувати творчу роботу інших.

Метод «інверсії», або метод звернень пропонує звернення до предмета з іншого боку, розгляд його з нового кута зору.

Метод «синектики» (Дж. Гордон) базується на методі мозкового штурму, різного виду аналогії (словесної, зворотної, особистої), інверсії, асоціацій та ін. Спочатку обговорюються загальні ознаки проблеми, висувуються і відсіваються перші рішення, генеруються і розвиваються аналогії, використання аналогій для розуміння проблеми, вибираються альтернативи, шукаються нові аналогії, повертаються до проблеми[4].

Такий широкий інструментарій евристичного навчання створено для розвитку творчої особистості. Він здатен активізувати пізнавальну діяльність учнів, тобто підвищити рівень усвідомленого пізнання об'єктивно-реальних закономірностей у процесі навчання.

Загальновідомо, що основна мета роботи вчителя з активізації пізнавальної діяльності учнів полягає в розвитку їх творчих здібностей. З психології відомо, що здібності людини, в тому числі і учнів, розвиваються в процесі творчої діяльності. Саме таку діяльність і забезпечує евристичне навчання.

Підсумовуючи вищезазначене, додамо, що евристичне навчання оперує досить широким колом форм та методів навчання, які спрямовують учня до творчості, активізують його пізнавальні можливості, його пізнавальну діяльність. Методи евристичного навчання спрямовані на різнопланове засвоєння матеріалу та здобуття власного досвіду в процесі творчого моделювання.

Тобто, евристичне навчання має розвинений апарат методів навчання. Більшість з них винайдені нещодавно, але існує евристичний метод, який не втрачає своєї актуальності уже понад дві тисячі років. Це метод евристичних запитань.

Цей метод спирається на твердження, що для відшукування відомостей про яку-небудь подію або об'єкт задаються наступні сім ключових питань: Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли?. Парні поєднання питань породжують нове питання, наприклад: Як-Коли?. Іноді, стверджують дослідники, достатньо п'яти конструктивних запитань: Хто? Що? Де? Коли? Як (з якою метою)? Відповіді на ці питання і їх всілякі поєднання породжують незвичайні ідеї і рішення стосовно досліджуваного об'єкту.

Прообразом сучасного методу запитань є метод запитань і міркувань Сократа, або, іншими словами, «Сократівська іронія». Відомо, що давньогрецький філософ приводив своїх учнів до істинного судження через діалог. Він спочатку ставив загальне питання, а отримавши відповідь, знову наводив уточнююче питання і так до отримання остаточної відповіді.

Варто відзначити, що евристичні питання широко використовував у своїй науковій і практичній діяльності ще давньоримський філософ Квінтіліан. Він рекомендував усім великим політичним діячам для збору досить повної інформації про якусь подію поставити перед собою сім ключових (евристичних) питань і відповісти на них.

Суть евристичної (сократівської) бесіди полягає в тому, що вчитель уміло сформульованими запитаннями скеровує учнів на формування нових понять, висновків, правил, використовуючи набуті знання, спостереження. До неї вдаються лише за умови належної підготовки вчителя, досконалого володіння ним методикою навчання й відповідного рівня мислення учнів. Цей метод цінний у тому разі, якщо вчитель за допомогою правильно дібраних запитань і правильного ведення всієї бесіди вміє залучити всіх учнів класу до активної роботи. Для цього необхідне знання психологічних особливостей кожного учня й відповідний добір різних шляхів запитально-відповідальної форми навчання.

Метод евристичних запитань також доцільно застосовувати для збору додаткової інформації в умовах проблемної ситуації чи упорядкування вже наявної інформації в самому процесі рішення творчої задачі. Евристичні запитання служать додатковим стимулом, формують нові стратегії і тактики рішення творчої задачі. Не випадково в практиці навчання їх також називають навідними запитаннями, тому що вдало поставлене педагогом запитання наводить учня на ідею рішення, правильну відповідь.

Для визначення відмінності евристичних запитань від неевристичних використовують поняття «відкрите» запитання, тобто запитання без заданого напрямку пошуку відповіді, коли учню відкриті різні шляхи і засоби його розв'язання.

Перевага методу евристичних запитань полягає в його простоті й ефективності для рішення будь-яких задач. Вони не потребують додаткової наочності чи використання інноваційних технологій, а лише педагогічної майстерності вчителя. Евристичні запитання особливо розвивають інтуїцію, мислення, логічну схему рішення творчих задач.

Евристичні запитання дозволяють логічно будувати відповідь, конструктивно відповідати на запитання, комплексно пізнавати предмет

дослідження. Набір п'яти питань здатен всебічно описати предмет та знайти його суть без зайвої інформації.

Наявність основних типів мисленнєвої діяльності людини і багатоманітність наступних результатів зближують метод евристичних запитань з майбутнім дорослим життям особистості. Цей факт має важливе значення в процесі активізації пізнавальної діяльності учнів. Адже організація навчально-виховної ситуації за принципом наближення до життя змушує учнів активно включатися в навчальний процес та формувати новий образ професійної діяльності. Чим активніше протікає цей мисленнєвий та практичний навчально-пізнавальний процес, тим продуктивніші його результати. В учнів починають формуватися більш стійкі переконання і, звичайно, розширюється професійний багаж знань.

Проблематичний характер питань, індивідуально-творчий підхід до їх вирішення активізують пізнавальну сферу учня, змушують глибше пізнати той чи інший процес, об'єкт. За допомогою комплексу евристичних запитань учні отримують нові знання не у вигляді готових формулювань учителя, а в результаті власної активної пізнавальної діяльності. Особливість застосування цього методу в тому, що він має бути спрямованим на рішення відповідних специфічних дидактичних завдань: руйнування невірних стереотипів, формування творчого мислення тощо.

Важливо зазначити, що творчий пошуковий характер, елементи аналізу і узагальнення, частково-дослідницький характер, який носять евристичні запитання, є ще одним принципом активізації пізнавальної діяльності учнів.

Висновок. Отже, евристичні запитання як один із методів евристичного навчання – це коло проблемно-пошукових завдань, які розвивають творче мислення особистості, логічну побудову відповіді, формують комплекс психологічних якостей учня, активізують його пізнавальну діяльність та готують до професійної діяльності. Вони повинні стати одним із поширених методів у практиці викладання навчальних предметів, адже оперують цілим комплексом когнітивних, пізнавальних, творчих особливостей, які залучають учня до активної співпраці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Введенский В. Н. Формирование эвристической деятельности старшекласника в процессе обучения : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / В. Н. Введенский. – Новосибирск, 1999. – 16 с.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – №3. – С. 76 – 80.
3. Гриненко І. В. Евристичний метод як засіб організації творчої навчальної діяльності на факультеті іноземних мов // Науковий часопис: Зб. наук. праць. Випуск 3 (13) / [Редкол.; О. Г. Мороз (відпов. ред.) та ін.]. – К. : НПУ, 2005. – 290 с.

4. Кудрявцев В. Общая педагогика [Электронный ресурс] / В. Кудрявцев. – Режим доступа : <http://paidagogos.com/>.
5. Лазарев М. О. Творчість як провідний чинник самореалізації особистості // Педагогічні науки : Зб. наук. праць / [Редкол.; М. О. Лазарев (відпов. ред.) та ін.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2006. – 352 с.
6. Скафа О. І. Теоретично методичні основи формування прийомів евристичної діяльності в процесі вивчення математики в умовах впровадження сучасних технологій навчання : автореф. дис. ... доктора пед. наук / О. І. Скафа. – К., 2004. – 33 с.

РЕЗЮМЕ

О. Б. Кривонос. Активизация познавательной деятельности учащихся в условиях эвристического обучения.

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы эвристического обучения: его сущность, научно-педагогическая концепция, дидактические возможности в активизации познавательной деятельности учащихся. Представлена характеристика эвристических методов обучения, а именно: методов «воплощения», «выдумки», «если бы», «гиперболизации», «агломинации», «инверсии», «синектики». Раскрыта роль эвристических методов обучения, таких как эвристические вопросы в формировании умений учащихся искать информацию в различных источниках, усваивать, пополнять и оценивать ее, самостоятельно использовать способы познавательной и творческой деятельности. Рассмотрена сущность эвристической (сократовской) беседы как одного из ведущих факторов активизации познавательной деятельности учащихся.

Ключевые слова: *творчество, творческая деятельность, эвристическое обучение, дидактическая эвристика, эвристические методы обучения, эвристические вопросы, эвристическая беседа, активизация познавательной деятельности учащихся.*

SUMMARY

O. Krivonos. Activation of students' cognitive activity in terms heuristic studies.

In the article theoretical-methodological bases of heuristic studies such as: its essence, a scientifically-pedagogical conception and didactics possibilities in activation of students cognitive activity is examined. Description of heuristic methods of studies is presented, in particular, methods of the «use», «thinking of», «if», «exaggeration», «agglutination», «inversion», «synectics». The role of heuristic methods of studies are reflected, in particular, heuristic questions in forming of students' ability to obtain information from different sources, to master, to fill up and estimate it, to apply the methods of cognitive and creative activity independently. The essence of heuristic (Sokrativska) conversation is considered as one of the leading factors of activation of students' cognitive activity.

Key words: *work, creative activity, heuristic studies, didactics heuristic, heuristic methods of studies, heuristic questions, heuristic conversation, activation of students' cognitive activity.*